
"Literatura i kultura polska na przełomie XVI i XVII w."

Biuletyn Polonistyczny 26/4 (90), 58-68

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z. L i b e r a (UW): "Pierwiastki profetyczne w poezji polskiej XVIII wieku", M. S e k r e c k a (KUL): "Pożłannictwo Francji w dziele Józefa de Maistre", R. F o r y c k i UW : "Profetyzm wolnomularski de Maistre'a i jego misja w Roeji (1803-1817)", T. G o r i l o v i c e (Uniwersytet w Debreczynie): "Renan e wizje przyszłości", S. T r e u g u t t (IBL): "Kraśiński czyli pułapka mesjanizmu polskiego", Z. T r o j a n o w i c z (UAM): "Norwida mesjanizm sztuki", S. M a k o w s k i (UW): "Genezyjski mesjanizm Słowackiego", M. N e e t e r u k (UW): "Anelli wobec mesjanizmu »Ksiąg Narodu i pielgrzymstwa polskiego«", A. K o w a l c z y k o w a (IBL): "Komiczowscy czyli czae profetów".

W podsumowaniu sesji zarówno R. Viollaneix, jak też M. Żmigrodzka podkreślili olbrzymią żywotność i nieuleczalność "gorączki romantycznej". Stwierdzili, że przed młodą pokoleniem badaczy mesjanizmu europejskiego odkrywają się wciąż nowe horyzonty i perspektywy naukowe. Wyrażono również wdzięczność organizatorom, że mimo wielu przeciwności zdołali sprawnie przygotować to bardzo udane i stojące na najwyższym poziomie naukowym sympozjum.

Dr Remigiusz Forycki

"LITERATURA I KULTURA POLSKA NA PRZEŁOMIE XVI i XVII W."
/WARSZAWA, 18-20 PAŹDZIERNIKA 1982/

Konferencję, zorganizowaną wspólnie przez Instytut Literatury Polskiej Wydziału Polonistyki UW oraz Pracownię Historii Literatury Renesansu i Baroku IBL, otworzyli prof. S. Żół-

kiewski (IBL) oraz doc. dr hab. J. Puzynina, Dziekan Wydziału Polonistyki UW, podkreślając zarówno jej ważną i frapującą tematykę, jak i obiecującą na przyszłość współpracę między obiema naukowymi placówkami. Dziekan Puzynina zwróciła przy tym uwagę, że współpracę z IBL oraz z przedstawicielami innych dyscyplin wiązać trzeba z ideą uniwersytetu otwartego, którą Wydział Polonistyki chciałby realizować.

Jako pierwszy wystąpił prof. J. P e l c (UW) z referatem "Literatura na przełomie XVI i XVII wieku. Perspektywy polskie i europejskie", w którym, przypominając refleksję W. Tatarkiewicza, uznał rok 1600 za istotnie przełomowy nie tylko w sztuce, ale i w literaturze. Następnie referent zestawił i scharakteryzował nowe fakty i zjawiska literackie, takie m.in. jak edycja "Rymów" Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego (1601), wydanie przez oficynę arińską "Worka Judaszów" Sebastiana Fabiana Klonowica (1600), działalność Szymona Szymonowica i Hieronima Moreztyna, fala licznych druków sowizdrzańskich oraz popularnych erotyków, wśród których pojawiają się czasem pozycje tej rangi, co "Lekcje Kupidynowe" Kaepra Twardowskiego. Szczególną uwagę zwrócił na różnorodne przejawy duchowości potrydenckiej; w jej ramach układano pierwsze indeksy ksiąg zakazanych, a sama twórczość oscylowała pomiędzy Sacrum i Profanum, realizując osobliwe współistnienie pierwiastków religijnych i świeckich, zarówno w poezji, jak i w prozie. Dialektyka ta określała także role pisarskie: znamienym zjawiskiem stali się poeci nawróceni (na zachodzie Tasso, w Polsce Twardowski). Z tej dwuistości postaw wyrosła bogata poezja metafizyczna (hiszpańska, włoska, angielska), także oryginalna, poleka, ale mająca liczne europejskie analogie liryka Sępa. Nie przestała istnieć nadal "ogólnoeuropejska wspólnota poetów", a zarazem powstawały dzie-

ła nowe tej miary, co "Hamlet" Shakespeare'a (wystawiony w 1602 r.) czy "Próby" Montaigne'a (wydane w 1595 r.). Wówczas też krystalizowała się nowa (często tragiczna) wizja świata i nowe (błkie barokowej dziwności) kategorie estetyczne.

Wystąpienie prof. A. M ą c z a k a (UW) "Przełom XVI i XVII wieku przełomem losów Rzeczypospolitej" - niezwykle precyzyjne i metodologicznie konsekwentne - było próbą spojrzenia na losy państwa i narodu polskiego na przełomie stuleci, głównie w świetle badań historyczno-ekonomicznych i socjologicznych. Autor przedstawiając nową tendencję w badaniach geografii politycznej i stosując na tym gruncie pojęcia "centrum" i "peryferii" omówił stan polityczno-gospodarczy Rzeczypospolitej z przełomu wieków na tle sytuacji ogólnoeuropejskiej oraz przemiany dokonujące się w społecznym i gospodarczym życiu Polaków - które w rozwoju wydarzeń miały przynieść schyłek potęgi państwa - na ogół jeszcze nie zauważane w tym okresie, w powszechnej świadomości uznawany za apogeum "wieku złotego".

Temu ostatniemu problemowi szczególną uwagę poświęcił prof. J. T a z b i r (IH PAN) w referacie "Kultura polska między renesansem i barokiem". Obok przemian świadomości społecznej (zwłaszcza szlachty) omówił sytuację wyznaniową oraz pozostałe czynniki kształtujące nowy model kultury w Polsce, kultury charakteryzującej się z jednej strony poczuciem przynależności do ogólnochrześcijańskiego kręgu europejskiego, a z drugiej wyraźnym wzrostem uczuć narodowych, związanym z rosnącymi wpływami kultury szlacheckiej.

Rozwój sztuk plastycznych na przełomie wieków, ich miejsce i rolę w ówczesnej kulturze polskiej omówił ks. prof. J. P a e s i e r b (ATK) w referacie "Sztuka czasów potrydenckich". Autor tezy swoje ujął w kategoriach historyczno-socjo-

logicznych, rozważając proces powstawania dzieł artystycznych i stosując tego typu kryteria, jak: zamawiający - mecenas - artysta - wykonawca - odbiorca (pojedynczy, zbiorowy). Określając charakter polskiej sztuki potrydenckiej (określenie to jest szersze niż sztuka kontrreformacyjna), autor podkreślał jej ukierunkowanie przez program odnowy Kościoła, a zarazem związek z antyczną i renesansową przezeźłością sztuki europejskiej i jej aktualnymi kierunkami rozwoju. Szczególnie jednak mocno zaakcentowane zostały cechy wyróżniające ówczesną sztukę polską: trwałość gotyku obok rozwijających się tendencji manierystycznych, wyraźny związek sztuki z terenami polskimi, jej polonizacja i sarmatyzacja, czego przykładem był rozwój twórczości Dolabelli.

Dwa z wygłoszonych dalej referatów podjęły problem manieryzmu. Prof. M. Ż u r o w s k i (UW) ("Aktualna problematyka manieryzmu w historii literatury") przedstawił swego rodzaju rozumowaną bibliografię badań nad manieryzmem na terenie historii literatury, poczynawszy od słynnego dzieła Curtiusa, a na współczesnych badaczach francuskich (Dubois), angielskich (Shaerman) i włoskich (Prax) kończąc. Szczególną uwagę autor referatu zwrócił na propozycje specyficznych kategorii estetycznych, psychologicznych i filozoficznych, które wedle różnych badaczy miałyby wyodrębniać i określać dzieła manierystyczne, stanowić ich główną światopoglądową lub stylistyczną dominantę. Jednakże wiele tych propozycji ma charakter wyraźnie subiektywny, nie dający jeszcze właściwego oparcia dla tego nowego w historii literatury pojęcia.

Podobną problematykę - w sposób ogólny - zajęła się doc. dr hab. B. O t w i n o w s k a (IBL) w referacie pt.: "Poetyka manieryzmu - postulat badawczy". Referentka przedstawiła

najczęściej spotykane współczesne zastrzeżenia, polemizujące nie tylko z samym pojęciem manieryzmu w historii sztuki i kultury europejskiej, ale także i przede wszystkim z aspiracjami przenoszenia tej kategorii na grunt historii literatury. Wskazała, że manieryzm nie jest pierwszym pojęciem historycznoliterackim wywodzącym się z arsenału pojęć historii sztuki, opowiedziała się (powołując się na "Mnemosyne" M. Praza) za przekładalnością kategorii estetycznych w ramach jednej epoki, otwierającą wspólnotę różnych dziedzin sztuki i twórczości określonego czasu. Referentka wskazała na rozliczne korzyści dla badań historycznoliterackich wypływające z uwzględnienia pojęcia manieryzmu (skomplikowanie dychotomicznej wizji epok kultury, wyłonienie nowych podziałów i kategorii estetycznych).

Mgr M. P a c h o l a k (UWr.) w komunikacie "O niektórych zagadnieniach związanych z manieryzmem i M. Sępem-Szarzyńskim" opowiedział się za uwzględnieniem pojęcia manieryzmu w omawianiu twórczości Sępa i innych poetów polskiego renesansu.

Dr J. Ślaski (UW) w wystąpieniu "Polaka a Włochy 1580-1620" w sposób lapidarny, a zarazem materiałowo bogaty, przedstawił związki kultury przełomu z Włochami, związki, które w nowych warunkach kontynuowały renesansową ideę "universitas". Omówił m.in. recepcję literatury włoskiej w twórczości takich poetów, jak Górnicki, Grabowiecki, Smolik czy Piotr Kochanowski, rolę tłumaczy przywłaszczających naszej kulturze dzieła Petrarcki, Tassa, Ariosta, Guariniego, wzbogacających rodzimą twórczość zarówno w aspekcie wersyfikacyjnym (wprowadzenie oktawy), jak genealogicznym i stylistycznym. Podkreślił też dającą się zauważyć "programowość" kontaktów polsko-włoskich, italianizm, który - jego zdaniem - był istotną orientacją w kulturze polskiej przełomu renesansu i baroku.

W drugim i trzecim dniu obrady toczyły się w sali im. Brudzińskiego w Pałacu Kazimierzowskim UW. Pierwszy referat nt.: "Pokolenia twórców literatury przełomu XVI i XVII wieku" wygłosiła doc. dr hab. P. B u c h w a l d - P e l c o w a (BN). W interesujący sposób zastosowała kategorię pokolenia literackiego w analizie i interpretacji literatury przełomu, co pozwoliło lepiej ukazać rytm życia literackiego, a także ówczesną świadomość metaliteracką. Śledząc dynamikę pokoleń, odkrywa autorka referatu wyraźne prawidłowości przemian postaw twórczych. Dotyczy to zwłaszcza wyodrębniającej się generacji poetów metafizycznych (Sęp, Grabowiecki) oraz pojawiającego się później pokolenia o dwu biegunach poetaw, dających się określić przy pomocy pojęcia *sacezy* z jednej strony i "urody życia" - z drugiej.

Do kategorii pokolenia nawiązał również dr A. K a r p i Ń s k i (IBL) w referacie "Sebastian Fabian Klonowic, pisarz z pogranicza epok", łącząc nazwisko i twórczość Klonowica z pokoleniem lat czterdziestych, które może być określane - jego zdaniem - jako pokolenie przełomu. Z dorobku poety przedstawił mało zbadane dotąd piśmioty dydaktyczne (m.in. będące przekładem z Erazma "Dworstwo obyczajów dobrych"), jak też twórczość łacińską. Głównie jednak skupił się na analizie najważniejszych dzieł Klonowica: łacińskiej "Victoria deorum", gdzie dostrzega przełamywanie klasycznych reguł kompozycyjnych, oraz "Fleu", w którym widoczna są tendencje siedemnastowiecznego encyklopedyzmu.

Tematem wystąpienia prof. A. S a j k o w s k i e g o (UAM) była "Epistolografia polska na przełomie obu etulacji (XVI i XVII wiek)". Bogactwo tego działu piśmiennictwa, jego wartości stylistyczne ukazane zostały na przykładzie listów

znajdujących się w Archiwum Radziwiłłowskim, głównie dotyczących wypraw batoriańskich (m.in. listy Bojanowskiego), dla których uzupełnieniem był również znajdujący się w tym archiwum dziennik wyprawy pod Psków. Wydobyte przez autora referatu teksty to rodzaj wielogłosowej kroniki ówczesnych wydarzeń, wnoszący wiele ważnych uzupełnień zespołu relacji i komentarzy politycznych i obyczajowych.

Dr N. K o r n i ł ł o w i c z (UMCS) w referacie "Rycerz polski między świętością a karnawalem" podjął próbę opisu wzorca rycerza funkcjonującego w ówczesnej kulturze i literaturze polskiej. Autora interesowały najistotniejsze manifestacje literackie tego toposu, antecedencje i genealogie postaci sytuujących się między rycerzami Sępa i Skargi a błazeńskim rycerzem z Albertusów.

Nową interpretację powszechnie znanej frazki Kochanowskiego "Do gór i lasów" przyniósł referat mgr K. M r o w c e w i c z a (IBL) pt.: "Proteus Kochanowskiego. Wątki platońskie i hermetyczne". Autor dostrzega tu obecność tradycji hermetycznych, pojmujących człowieka jako niezgłębiony mikrokosmos. W subtelnej analizie tekstu z perspektywy tradycji platońskiej (od Platona, Plotyna po Ficina i Pica della Mirandolle) zajął się głównie ideami zawierającymi się w mitycznej postaci Proteusa - figurze zmienności i wielorakości natury ludzkiej, związków człowieka z przyrodą i rytmem jej przemian, wspierającej tak istotne dla renesansowej antropologii platoników przekonanie o boskiej mocy i godności człowieka.

Referat "Z problematyki literatury konweryjnej (Kasper Wilkowski i Hieronim Powodowski)" przedstawił doc. dr hab. M. K o r o l k o (IBL). Przedmiotem referatu były dwa teksty opisujące motywy konweryjacji na katolicyzm w pierwszej fazie

kontrreformacji. Kasper Wilkowski opisał drogę przejścia na katolicyzm w druku "Przyczyny nawrócenia" (1583), uwydatniając bardziej negatywne cechy środowiska niż swą wewnętrzną przemianę religijną. Druk Wilkowskiego pełnił więc rolę propagandową w polemice z różnowierstwem. Inny typ konwersji przedstawił H. Powodowski w broszurze "Żywot pobożnych cnót Tomasza Zieleńskiego" (1586), gdzie nawrócony bohater wynagradzał błędy religijne młodości nadmiarem praktyk pokutnych. Autor referatu stwierdził, że w ubogiej polskiej literaturze konwersyjnej przełomu wieków dominował model nawrócenia reprezentowany przez Wilkowskiego, upowszechniany głównie w piśmiennictwie jezuitkim.

Mgr A. C z y ż (UW) w referacie "Teksty mistyczne i ascetyczne wczesnego baroku (wokół Magdaleny Mortęskiej)" odwołał się do bogatej literatury mistycznej przełomu stuleci. Na jej tle wyróżnił osobę Magdaleny Mortęskiej - księżki i wielkiej reformatorki klasztoru benedyktynek w Chełmie, mistyczki, najdawniejszej pisarki polskiej. Jej dzieła - "Rozmyślenia o Męce Pańskiej" i "Nauki duchowne" - układają się w wielki tekst antropologiczny, który mówi (za Ignacym Loyolą) o godności osoby ludzkiej w jej drodze do Boga, drodze, która stwarza Mortęskiej możliwość poznania samej siebie, możliwość doznania szczęścia płynącego z wewnętrznej wolności. Duchowość potrydencką odczytywać tu można w duchu humanizmu.

Mgr R. M o n t u s i e w i c z (UMCS) omówił "Kaspra Twardowskiego debiuty i kontynuacje". Referat, w polemice z dawniejszymi badaniami tej twórczości, wskazał m.in. na związki dzieł Twardowskiego z bogatą literaturą mistyczną i ascetyczną. Przede wszystkim jednak referent skupił się na prześledzeniu chronologii twórczości Twardowskiego, jej poszczególnych faz,

cech wazystatu, przemian świadomości właściwych tym fazom oraz jej wciąż nowych przeformułowań.

Obazerny referat doc. dr hab. J. K o t a r e k i e j (UG) "Motyw theatrum mundi w poezji przełomu XVI i XVII wieku" przedstawił panoramę dziejów idei, motywu, toposu "teatru świata", od starożytności po czasy baroku. Ukazał rozmaite wcielenia toposu, jego formy literackie (m.in. Erazma, Shakespeare'a, Calderona), motywy sceny świata i samotności człowieka, opis doświadczenia gry i iluzji u Kochanowskiego, Sępa-Szarzyńskiego, H. Moreztyna i D. Naborowskiego. Autorka ustaliła trzy warianty toposu: klasyczny (renesansowy), bliiski mnieryzmowi oraz tragiczny (barokowy).

Mgr A. R y s i e w i c z (doktorant IBL) przedstawił pracę "Kaspra Miaskowskiego czytanie Ewangelii". Interesował go przede wszystkim problem retoryczności tekstu (przy wykorzystaniu propozycji metodologicznych m.in. Todorova i Foucaulta) w powiązaniu ze specyficznym odczytywaniem tekstu Pisma przez poetę, którego utwory układają się w swoisty komentarz do Ewangelii, stanowiąc przykład "mowy religii" na "mowę literatury", stosownie do praw retoryki.

W ostatnim dniu obrad jako pierwszy wystąpił doc. dr hab. J. K o w a l c z y k (IS PAN) z referatem "Europejskie i narodowe znamiona sztuki polskiej przełomu XVI i XVII wieku". Autor przekonująco uzasadnił tezę, iż Polska nie była odległą prowincją, lecz terenem, gdzie kształtowały się nowe inspiracje, idee widoczne chociażby w szczególnej formie nagrobka kłęzącego czy w powstaniu sarmackiego portretu trumiennego. Do najciekawszych ówczesnych dokonań zaliczyć też trzeba realizację klasycznych założeń architektonicznych w - od początku zbudowanym - Zamościu. Dużą część wystąpienia zajęły analizy poszcze-

gólnych dzieł plastycznych tego okresu, m.in. wawelskiego nagrobka Filipa Padniewskiego autorstwa Jana Michałowicza z Urzędowa.

Do spraw poezji wróciła dr A. N o w i c k a - J e ż o w a (UW). Wypowiedź jej ("Barokowa poezja funeralna w kręgu tradycji renesansowych. Przekształcenia i przewartościowanie") ogarniała cykle trenów powstałe w okresie całego baroku, aż po Potockiego. Przedstawiona recepcja formułek obecnych w liryce Kochanowskiego, sposoby adaptowania "topiki czarnoleskiej" są świadectwem ciągłości, a zarazem i przemian estetycznych znamienych dla tego okresu. Autorka zwróciła też uwagę na refleksje Sarbiewskiego, będące teoretycznym uprawomocnieniem imitacji Jana Kochanowskiego.

Dr J.Z. L i c h a ń s k i (BN) referat "Retoryka a epoki kulturalne i pracy literackie" poświęcił omówieniu sposobu uczestnictwa retoryki w kulturze czasów przełomu. Zwrócił przede wszystkim uwagę na ciągłe funkcjonowanie trzech najważniejszych szkół retorycznych (greckiej, rzymskiej i bizantyjskiej), a zarazem na zmieniający się sposób wykorzystywania (zwłaszcza w dydaktyce) tradycji retorycznej. Ze zmieniającą się jej recepcją właśnie wiązać można indywidualne cechy retoryki przełomu XVI i XVII stulecia.

Problem stosowanych na przełomie stuleci typów retorycznej perswazji, inwencyjnych i elokucyjnych sposobów przekonywania, przedstawił referat mgra W. S t e c a (F-UW): "Retoryka a staropolska literatura antyjezuicka". Przedmiotem niezwykle szczegółowej analizy uczynił autor antyjezuicką literaturę z czasów rokосу Zebrzydowskiego.

Mgr M. P r e j s (UW) w wystąpieniu pt. "Poezja dewocyjna wczesnego baroku" dostrzegł niepokojące zjawisko nieuzasadnionego obejmowania terminem "poezja metafizyczna" większości

wcześnieobarokowych form literackich o tematyce religijnej. Analizując twórczość Sępa-Szarzyńskiego, Grabowieckiego, Grochowskiego, Miaskowskiego, przedstawił złożony proces konwencjonalizacji poezji metafizycznej i wykształcenia się modelu poezji dewocyjnej, która wielkie pytania i dylematy światopoglądowe ujmowała już raczej jako "zdanie zasłyszane", nieledwie stereotypy.

Krótkiego podsumowania konferencji dokonał prof. J. Pelc. Omówił bogactwo zagadnień, poruszanych zarówno w referatach, jak i dyskusjach, w których uczestniczyli m.in. prof. prof. K. Górski i T. Ulewicz, niewątpliwe osiągnięcia i ważne ustalenia, choć częściej stawiano pytania niż udzielano na nie odpowiedzi. Prof. Pelc podkreślił też znaczenie, jakie w tego typu spotkaniach ma udział przedstawicieli innych dyscyplin, zwłaszcza historyków i historyków sztuki. Obrady zamknęła doc. dr hab. B. Otwinowska, która podziękowała wszystkim uczestnikom konferencji za obecność i twórczą współpracę.

Opracowanie zespołowe

"POETYKA TWÓRCZOŚCI CZESŁAWA MIŁOSZA"

W dniach 16 i 17 listopada 1982 r. odbyła się w Instytucie Badań Literackich PAN konferencja naukowa poświęcona twórczości Czesława Miłosza. Konferencję zorganizowała Pracownia Poetyki Historycznej. Wygłoszono następujące referaty:

- ks. Janusz F r a n k o w e k i: Kilka uwag nt. przekładów Czesława Miłosza z Pisma Świętego;
- Zygmunt K u b i a k: Kilka uwag o biblijnych przekła-